

Anna Madej¹

Ludność powiatu bialskiego w latach międzywojennych – wybrane aspekty analizy demograficznej

Streszczenie

Powiat bialski w okresie międzywojennym znalazł się niemalże w centrum II Rzeczypospolitej. Jego peryferyjne położenie w stosunku do innych powiatów województw centralnych spowodowało jednak, że szereg wydarzeń i procesów, które zachodziły w tym czasie, miało na jego terenie nieco inny przebieg. W artykule podjęto próbę przedstawienia wybranych aspektów struktury demograficznej, aby skonfrontować, czy również na tym polu powiat bialski odbiega od obszarów z nim sąsiadujących. Poza określeniem liczebności populacji powiatu przeprowadzono analizę jej struktury wiekowej, podziału względem płci, poziomu urbanizacji oraz struktury zatrudnienia. Szczególnie wartościowe informacje uzyskano poprzez konfrontacje danych ze spisów powszechnych z 1921 r. i 1931 r. w zakresie zmian zachodzących wśród pracujących w podstawowych działach gospodarki. Istotne znaczenie miało także określenie liczebności mieszkańców miast, co jest jednym z wyznaczników poziomu nowoczesności społeczeństwa. Przedstawienie wzrostu liczby ludności powiatu oraz jej charakterystyka pod względem wieku i płci dostarczyły informacji o potencjale demograficznym wspomnianego obszaru. Ich analiza potwierdza nieco odmienny charakter powiatu bialskiego. Informacje mogą zostać wykorzystane do dalszych badań nad dziejami powiatu.

Słowa kluczowe: demografia, struktura zatrudnienia, struktura wiekowa, powiat bialski, poziom urbanizacji

Wstęp

Okres międzywojenny w dziejach powiatu bialskiego jest niezwykle trudny do scharakteryzowania i oceny. Pomimo zaledwie dwudziestu lat istnienia II Rzeczypospolitej nie można traktować owego czasu jako

¹ Mgr Anna Madej, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Historii, ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce, e-mail: anna.madej@uph.edu.pl, nr ORCID 0000-0001-7779-3609.

jednolitej całości. Już pierwsze tygodnie niepodległości zastały Białą Podlaską i okolice w odmiennej sytuacji niż pozostałe obszary późniejszego województwa lubelskiego i centralnej Polski. Tutaj niepodległość, a z nią i polska administracja przyszły z opóźnieniem. Na skutek obowiązującego jeszcze wojennego podziału władz okupacyjnych państw centralnych powiat bialski znajdował się w Komendzie Etapów Naczelnego Dowództwa Armii Wschodnich (Ober-Ost) (Szwarc 1976: 89). Stan ten trwał aż do 9 lutego 1919 r., kiedy to ostatni żołnierze opuścili teren powiatu (Korzeniewski 2012: 18–21). Latem 1920 r. nastąpiła kolejna, kilkudniowa okupacja, tym razem bolszewicka (Sroka 1990: 236–240)². W międzyczasie trwały powroty mieszkańców powiatu bialskiego, których los czasów wojny rzucił w różne strony świata. Ruch migracyjny nie zakończył się w 1921 r. – roku podpisania traktatu i przeprowadzenia pierwszego spisu powszechnego. A spis ten zawiera kluczowe informacje do analizy struktury demograficznej lokalnej społeczności. Według niego ludność powiatu stanowiła zaledwie 60,1% stanu z 1912 r. (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 3; *Rocznik Statystyczny...* 1915: 14)³. W ciągu następnych dziesięciu lat 1921–1931 zaobserwowano w powiecie bialskim duży przyrost liczby ludności, dwukrotnie wyższy niż w całym województwie lubelskim, do którego administracyjnie przynależał⁴. Wytlumaczeniem tego może być jedynie wzmożony ruch wędrownkowy, gdyż przyrost naturalny kształtował się na zbliżonym poziomie jak w innych powiatach województwa. Migracje musiały odbić się na strukturze ludnościowej lokalnej społeczności (Holzer 2003: 15).

W późniejszym okresie do głosu doszły czynniki ekonomiczne: kryzys inflacyjny, reforma walutowa i okres dobrej koniunktury oraz wielki kryzys gospodarczy i okres nakręcania koniunktury. To tylko najważniejsze spośród wydarzeń lat 1918–1939 w sferze ekonomicznej. Każde z nich

² Dokładne granice czasowe bolszewickiej okupacji terenu powiatu bialskiego nie zostało dotychczas sprecyzowane. W pierwszych dniach sierpnia 1920 r. trwały walki opóźniające na linii Bugu, które na odcinku przebiegającym przez powiat bialski miały charakter częstych zwrotów zaczepnych (kontrataków) powodujących odrzucenie przeciwnika za rzekę. Dopiero groźba okrążenia od zachodu i użycia oddziałów biorących udział w obronie linii rzeki Bug do kontrofensywy wymusiła wycofanie tychże oddziałów. W ten sposób najprawdopodobniej nie wcześniej niż w dniach 9–14 sierpnia doszło do opanowania całego powiatu bialskiego przez Armię Czerwoną. Okupacja sowiecka trwała do 18 sierpnia (Mierzwiński 2010: 122; Szczepański 2001: 168–169).

³ Według orientacyjnych danych zebranych przez Naczelny Komitet Narodowy ubytek ludności w powiecie bialskim w latach 1914–1915 miał wynieść 73% (Cabaj 2001: 89). Dla całej guberni siedleckiej według obliczeń T. Szturma de Szterma za okres 1914–1916 ubytek miał wynieść 40,2% (Rosset 1933: 52).

⁴ Patrz niżej.

oddziaływało na mieszkańców powiatu w nieco odmienny sposób, chociażby poprzez dobrowolne lub wymuszane brakiem pracy migracje czy zmiany wykonywanych zawodów. Nie bez znaczenia dla całościowego obrazu sytuacji ludnościowej powiatu bialskiego były również decyzje administracyjne, a zwłaszcza zlikwidowanie w 1932 r. powiatu konstantynowskiego i włączenie części jego obszaru do powiatu bialskiego (DzU 1932: 6/33).

Przedstawione powyżej okoliczności sprawiają, że powiat bialski w okresie międzywojennym nie może uchodzić za „typowy” w województwie lubelskim, a tym bardziej w województwach centralnych, obejmujących w miarę jednolity obszar. Dlatego zobrazowanie jego struktury demograficznej i procesów w niej zachodzących w okresie międzywojennym stanowi interesujący problem badawczy. Stał się on głównym celem niniejszej pracy.

Rys. 1. Województwo lubelskie w latach 1932–1938

Fig 1. Lublin Province 1932–1938

Źródło: opracowane na podstawie: *Rzeczpospolita Polska...* 1938.

Materiałem, na którym opiera się analiza demograficzna powiatu bialskiego, są spisy powszechne przeprowadzone w 1921 i 1931 r. (*Statystyka Polski...* 1927; *Statystyka Polski...* 1938, z. 85). Dają one najpełniejszy obraz struktury ludności (Holzer 2003: 41), ale tylko w konkretnym momencie, raz na dziesięć lat. Szczególnie dotkliwy jest brak danych dla końca lat 30. XX w., zamykających omawiany okres. Pewne informacje znajdują się w dokumentach starostwa powiatowego bialskiego (APL SPB sygn. 199, 200, 473, 474, 478) i starostwa konstantynowskiego (APL SPK sygn. 152, 154, 155)⁵. Dotyczą one ruchu naturalnego ludności oraz statystyki wyznaniowej, ale ta ostatnia z uwagi na pominięcie w rozważaniach kwestii wyznaniowej i narodowościowej (patrz niżej) ma dla niniejszego artykułu marginalne znaczenie. Podobnie w materiałach urzędu wojewódzkiego w Lublinie dominują sprawy narodowościowe i wyznaniowe, ale jest również ewidencja osób powracających z Rosji (APL UWL WSP sygn. 1295, 1321, 1322)⁶. Z racji dużych braków w dokumentacji poszczególnych miast i gmin nie było możliwości sporządzenia na ich podstawie zestawień zbiorczych dla powiatu⁷. Pomocna okazała się za to praca Bolesława Górniego zawierająca obszerny materiał statystyczny (Górny 1939)⁸.

Wśród podstawowych elementów stosunków demograficznych wyróżnia się struktury ludnościowe według wieku, płci, stanu cywilnego,

⁵ Najbardziej przydatne są akta znajdujące się w zespole Starostwo Powiatowe Bialskie, dotyczące lat 1932–1939, czyli po zmianie granic administracyjnych. Obejmują one całość analizowanego obszaru. Dla wcześniejszych lat konieczne jest wyodrębnianie z powiatu konstantynowskiego gmin, które zostały przyłączone do powiatu bialskiego, co nie zawsze jest możliwe w dostępnych zestawieniach. W rzeczywistości w dokumentacji urzędowej jest dużo braków i nieścisłości niepozwalających na zobrazowanie stanu całego powiatu, przez co dostarcza ona mniej wartościowych informacji niż dane ze spisów powszechnych.

⁶ Wspomniana ewidencja dotyczy okresu po 12 października 1920 r. do października 1921 r. i tylko osób, które nie miały obywatelstwa polskiego (APL UWL WSP sygn. 1295: k. 10–11; 1321 k. 7–8, 16; 1322: k. 16–22, 26).

⁷ Zachowała się dokumentacja z okresu międzywojennego tylko dla części gmin wiejskich i miejskich. Spośród 24 gmin w 4 w ogóle nie ma akt sprzed 1940 r.; w 7 brakuje dokumentacji dotyczącej ludności (rejestrów mieszkańców, ksiąg kontroli ruchu mieszkańców itp.), a w pozostałych ma ona różną objętość od 1–2 j.a. – np. gmina Pawłów (APL ORP Akta gminy Pawłów sygn. 6, 7) czy gminy Piszczac (APL ORP Akta gminy Piszczac sygn. 204), do kilkudziesięciu j.a. – gmina Sidorki (APL ORP Akta gminy Sidorki sygn. 71, 73, 362–394). Akta gmin miejskich i wiejskich powiatu bialskiego znajdują się w Archiwum Państwowym w Lublinie Oddział Radzyń Podlaski.

⁸ Bolesław Górny od 15 kwietnia 1937 r. piastował funkcję wicestarosty powiatu bialskiego. Na potrzeby powstającej monografii korzystał z danych urzędowych oraz informacji specjalnie zbieranych za pomocą ankiet (Górny 1939: 7–9).

cech społeczno-zawodowych, wykształcenia i charakteru miejsca zamieszkania (Holzer 2003: 15). Dla lat 1918–1939 ze względu na to, iż społeczeństwo II Rzeczypospolitej było zróżnicowane pod względem narodowościowym i kulturowym, obraz sytuacji demograficznej uzupełniają struktura narodowościowa i wyznaniowa. Ograniczone miejsce zmusiło mnie do dokonania wyboru, a raczej eliminacji części elementów struktury demograficznej. Kryterium selekcji stanowiła relatywnie mniejsza przydatność do określenia położenia gospodarczego powiatu, jak w przypadku stanu cywilnego i poniekąd wykształcenia⁹, a także kontrowersje związane z wynikami spisu z 1931 r. w stosunku do kwestii narodowościowych (Szturm de Szturm 1973: 664–667). Wprawdzie mniejszości narodowościowe w powiecie bialskim nie były tak liczne jak w województwach wschodnich, ale szczegółowa analiza tegoż zagadnienia przekroczyłaby rozmiar niniejszego artykułu. Dlatego też ograniczyłam się do charakterystyki struktury ilościowej, wiekowej, według płci, miejsca zamieszkania i cech społeczno-zawodowych.

Liczba ludności i gęstość zaludnienia

Punktem wyjścia do analizy demograficznej musi być określenie liczebności populacji. Wedle informacji uzyskanych w 1921 r. powiat bialski zamieszkiwało łącznie 59 520 osób. Wielkość ta była najniższa w województwie lubelskim, pomimo że powiat bialski nie był w nim najmniejszy obszarowo – obejmował 1492 km² (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 3). Przełożyło się to na jedną z najniższych w województwie gęstości zaludnienia, kształtującą się na poziomie 39,9 osoby na km², porównywalną jedynie do silnie zalesionego i zabagnionego powiatu włodawskiego – 35,3 osoby na km² (Zawadzki 2014: 432). W stosunku do całego województwa, w którym przeciętnie na 1 km² przypadało 67 osób, była to wartość bardzo niska (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 3). Częściowo było to spowodowane względnie dużą liczbą osób, które zostały ewakuowane jeszcze przed 1915 r. w głąb Rosji i do momentu dokonywania spisu jeszcze nie zdołały powrócić do domów (Górny 1939: 119; Cabaj 2001: 88–89)¹⁰. Potwier-

⁹ Poziom wykształcenia ma generalnie istotny wpływ na obraz stosunków gospodarczych, jednakże dane zebrane w spisach powszechnych 1921 i 1931 r. utrudniają przeprowadzenie całościowej analizy. Powodem jest ograniczenie się w spisie z 1931 r. do podania, czy ludność kraju opanowała umiejętność czytania i pisania, czy tylko czytania, czy w ogóle nie potrafi czytać i pisać (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 58–68).

¹⁰ Por. przypis 2. Wiadome jest na przykład, że w obrębie 27 km od twierdzy brzeskiej została przymusowo wysiedlona cała ludność cywilna (Mierzwiński 2010: 32).

dzeniem są informacje spisowe z 1931 r., które wskazują na silny ruch migracyjny w Białej Podlaskiej i okolicach trwający po 1921 r.

Według drugiego powszechnego spisu ludności w powiecie bialskim zamieszkiwało 116 266 osób (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 2–3). W stosunku do podanej wcześniej liczby 59 520 osób był to przyrost o 95,3%. Ale w 1932 r. uległ likwidacji powiat konstantynowski (DzU 1932: 6/33) i tym samym znaczna część mieszkańców tegoż powiatu została na papierze „przeniesiona” do powiatu bialskiego¹¹. Według oficjalnych danych na podobnym jak po 1932 r. obszarze powiatu bialskiego w 1921 r. zamieszkiwało 84 599 osób. W ten sposób rzeczywisty przyrost ludności wyniósł „zaledwie” 37,4%. Okazuje się, że nadal była to, obok wyniku powiatu włodawskiego (38,3%), jedna z najwyższych wartości w województwie. Dla całego województwa lubelskiego przyrost ludności w okresie 1921–1931 wyniósł 18,2%, czyli ponaddwukrotnie mniej niż w powiecie bialskim. Tymczasem przyrost naturalny w województwach centralnych kształtował się w latach 1921–1930 na poziomie 15,5% (*Historia Polski...* 1994: 180)¹². Czy możliwe jest, aby na terenie dwóch powiatów województwa (bialskiego i włodawskiego) przyrost naturalny był ponaddwukrotnie większy od przeciętnej? Raczej nie. Co najmniej połowa spośród 31 677 osób, o które zwiększyła się liczba mieszkańców powiatu bialskiego w ciągu dziesięciu lat, najprawdopodobniej przybyła na ten teren na skutek migracji¹³. Liczbę repatriantów z Rosji, wracających z niewoli jeńców, żołnierzy zdemobilizowanych z armii, imigrantów z zagranicy oraz przyjezdnych z innych rejonów kraju w latach 1921–1931 można więc oszacować na około 15 500–16 500¹⁴.

¹¹ Powiat konstantynowski zlikwidowano na początku 1932 r., zaś spis przeprowadzono 9 grudnia 1931 r. Opracowanie materiału spisowego zajęło jednak trochę czasu, a same wyniki zostały opublikowane ze znacznym opóźnieniem. Dlatego też w prezentowaniu danych dotyczących województwa lubelskiego przyjęto granice administracyjne według stanu na 1 stycznia 1933 r. (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: V–VI, IX).

¹² Dla pięciolecia 1921–1925 przyrost naturalny wynosił 15,4%, a dla pięciolecia 1926–1930 – 15,6%. Były to wskaźniki najwyższe w całym okresie międzywojennym i stanowią przykład powojennej fazy kompensacyjnej rozwoju ludności (Rosset 1933: 10, 24)

¹³ Liczba 31 677 osób jest różnicą pomiędzy wielkością 116 226 osób mieszkających na terenie powiatu bialskiego w 1931 r. a wielkością 84 599 osób, które zamieszkiwały powiat bialski i część powiatu konstantynowskiego przyłączoną następnie do tegoż wcześniejszego w 1931 r.

¹⁴ Interesująco wygląda porównanie z powiatem konstantynowskim, którego część zostanie przyłączona później do powiatu bialskiego. Otóż na potrzeby Sądu

Populacja powiatu bialskiego wzrastała także w latach 30. XX w. Według B. Górnego na dzień 1 lipca 1938 r. mieszkało tutaj 127 504 osoby (Górny 1939: 120; APL SPB sygn. 478: k. 1–11)¹⁵. W latach 1932–1938 populacja powiatu bialskiego wzrosła zatem o 9,7%. Zważywszy nawet na krótszy okres czasu, przyrost ów był znacznie mniejszy niż w okresie 1921–1931 i opierał się głównie na przyroście naturalnym¹⁶. Odpowiednio zwiększył się również wskaźnik gęstości zaludnienia z 54,8 osoby na 1 km² w 1931 r. do 60 osób na 1 km² w 1938 r., nadal zaliczał się wszak do najniższych w województwie.

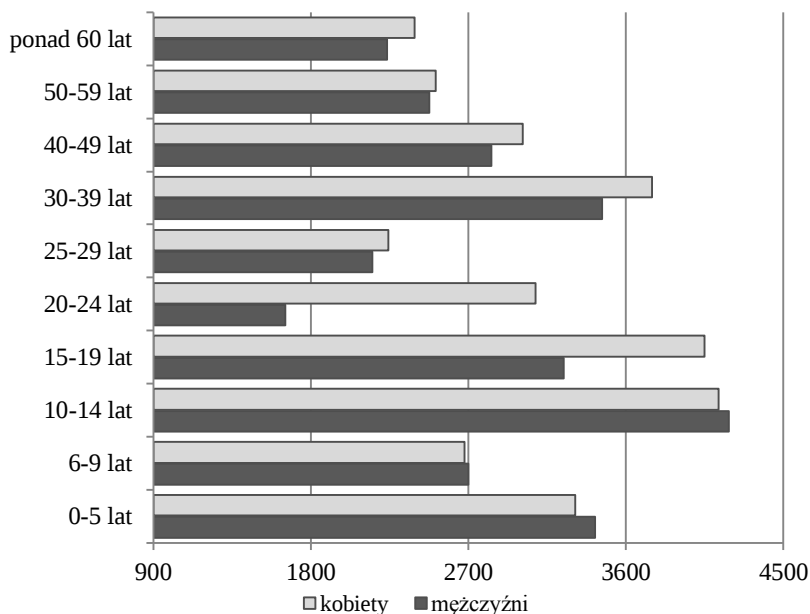
Struktura wiekowa i podział ludności według płci

Analizując strukturę wiekową ludności z podziałem według płci, można zauważyć, iż w wyniku działań wojennych z lat 1914–1920 została ona wyraźnie zniekształcona (wykres 1). Punktem odniesienia jest tutaj założenie, iż struktura wiekowa populacji Polski w latach międzywojennych należała do typu progresywnego (Holzer 2003: 134; *Historia Polski...* 1994: 147; Gawryszewski 2005: 219).

Okręgowego w Białej Podlaskiej został sporządzony wykaz liczby mieszkańców powiatu konstantynowskiego za każdy rok od 1919 do 1927. Wynika z niego, że w każdym kolejnym roku w stosunku do poprzedniego ludność powiatu rosła: w 1920 r. o 4,92%, w 1921 r. o 4,04%, w 1922 r. o 1,93%, w 1923 r. o 2,83%, w 1924 r. o 1,6% w 1925 r. o 2,35%, w 1926 r. o 2,37% i w 1927 r. o 2,61%. Łącznie w latach 1919–1927 liczba mieszkańców zwiększyła się o 25% (APL SPK sygn. 152: k. 2, 5). Tymczasem w latach 1921–1930 wskaźnik przyrostu naturalnego dla województw centralnych kształtował się na poziomie 1,54–1,56%, a w okresie lat 1919–1927 w województwach centralnych liczba mieszkańców zwiększyła się o 14,5% (Gawryszewski, 2005: 82, 156). Różnica musiała być spowodowana napływem ludności z zewnątrz.

¹⁵ Podobne wartości występują w „Wykazie miejscowości położonych w powiecie bialskim województwa lubelskiego wraz z danymi co do liczby ludności wg. wyznań na dzień VII 1938 r.”. Jest on jednak niepełny – brakuje miejscowości zaczynających się od litery T do Ż. Dlatego też liczby podane są za monografią B. Górnego, chociaż zapewne zaczerpnięte zostały z tych samych materiałów urzędowych, na co wskazuje data dzienna obydwu zestawień.

¹⁶ Przyrost ludności w powiecie bialskim w latach 1932–1938 wynosił 1,38% w stosunku rocznym, podczas gdy wskaźnik przyrostu naturalnego w województwie lubelskim za lata 1931–1935 wynosił w stosunku rocznym 1,57% (*Mały...* 1938: 45). Różnica pochodzi z emigracji mieszkańców powiatu, która od połowy lat 20. przeważała nad repatriantami i imigrantami. B. Górny szacuje, że w okresie 1921–1938 wyjechało z terenu powiatu za granicę w poszukiwaniu pracy około 15 000 osób, co stanowiłoby 11,8% jego ludności z 1938 r. (Górny 1939: 126).

Wykres 1. Struktura wiekowa ludności powiatu bialskiego w 1921 r. z uwzględnieniem podziału według płci

Chart 1. Age distribution of the population of the Bialski powiat in 1921, including the division by sex

Źródło: opracowanie na podstawie: *Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 24–25.

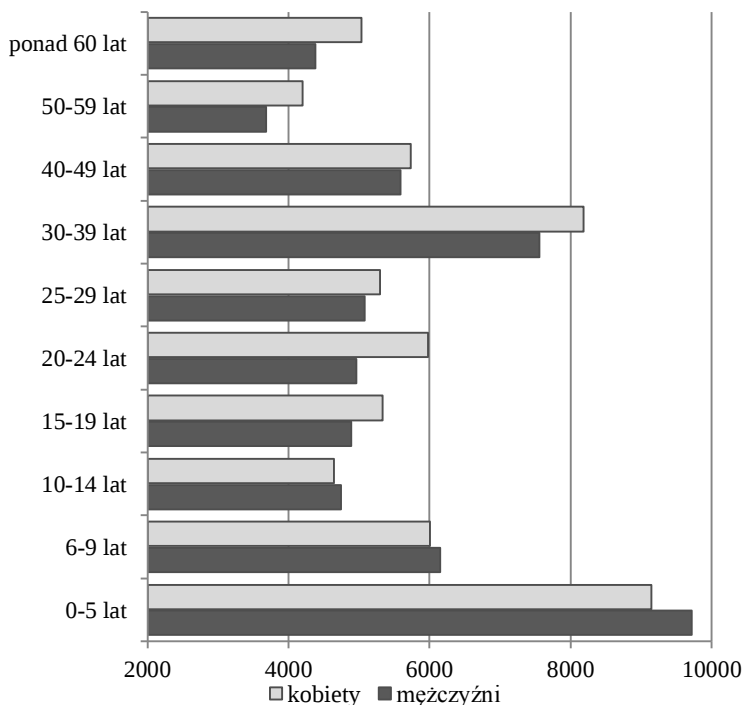
Analizując dane z 1921 r., już na pierwszy rzut oka można dostrzec dwie anomalie. Przede wszystkim grupy wiekowe 10–14 i 15–19 lat były grupami najliczniejszymi, znacznie przewyższającymi młodsze roczniki. W czasach pokoju w społeczeństwie progresywnym winno być odwrotnie. Mniejsza liczebność grup wiekowych 0–5 i 6–9 lat spowodowana była spadkiem liczby urodzeń w latach wojny (Rosset 1933: 36). Obserwowano wówczas także większą śmiertelność wśród dzieci (*Rocznik Statystyki...* 1921: 301; Gawryszewski 2005: 219). Długotrwała okupacja państw centralnych, które uczyniły z ziem Królestwa Polskiego zaplecze aprowizacyjne, doprowadziła do deficytu żywności, który dotyczył między innymi dzieci. Z kolei źle odżywiane organizmy były bardziej podatne na różnorodne choroby towarzyszące zwykle wojnom. W pierwszej kolejności ofiarami stawali się najsłabsi, a więc dzieci oraz osoby w podeszłym wieku.

Drugą nieprawidłowością w kształcie piramidy wieku jest niższa od spodziewanej liczebność populacji w grupie wiekowej 20–24 lata i 25–29 lat. Przyczyna nie jest w tym przypadku trudna do odgadnię-

cia. Cały ten przedział wiekowy podlegał obowiązkowi służby wojсковей czy to w armiach państw zaborezych w latach I wojny światowej (jeżeli chodzi o powiat bialski, była to armia rosyjska), czy też w Wojsku Polskim w czasie walk o granice II Rzeczypospolitej. W związku z tą służbą zmobilizowani ponosili dużo większe ryzyko utraty życia albo też zwykłego braku chęci do powrotu w rodzinne strony, zwłaszcza jeśli nie widzieli szansy na pracę. Potwierdza to olbrzymia dysproporcja pomiędzy liczbą kobiet a liczbą mężczyzn wśród 20–24-latków. O ile przeciętnie w powiecie bialskim na 100 mężczyzn przypadało w 1921 r. 109,8 kobiet, o tyle we wspomnianym przedziale wiekowym na 100 mężczyzn przypadało aż 186,5 kobiet! Jest to najlepszy dowód świadczący o stratach, jakie poczyniły lata wojny w populacji męskiej powiatu.

Pomimo istotnych zaburzeń w ciągłości rozwoju populacji w latach 1914–1920 społeczeństwo powiatu bialskiego nadal należało do społeczeństw młodych. Zaledwie 16,1% mieszkańców osiągnęło wiek 50 lat i powyżej, podczas gdy 39,6% miało lat 16 i mniej. W wieku lat 17–49 mieściło się 44,3% ogółu ludności.

W ciągu dziesięciu lat, jakie minęły pomiędzy spisami powszechnymi, struktura wiekowa powiatu uległa dość istotnym zmianom (wykres 2). Dotychczasowe kategorie wiekowe zostały przesunięte o dziesięć lat. Najliczniejszymi rocznikami stały się te z przedziału wiekowego 0–5 lat i 6–9 lat, zgodnie z progresywnym typem struktury wiekowej kraju. Było to skutkiem „odrabiania” strat biologicznych z okresu wojny. Najwyższy wskaźnik przyrostu naturalnego w województwach centralnych odnotowano w 1925 r., kiedy to wyniósł on 18,7‰ w stosunku rocznym (Gawryszewski 2005: 197). Kolejne roczniki były już zdecydowanie mniej liczne i w konsekwencji tego ogólny udział osób poniżej 16 roku życia w strukturze wiekowej powiatu spadł do 37,7%. Obniżył się również odsetek osób mających powyżej 50 lat – do 14,9%. Zwiększył się natomiast udział osób w wieku 17–49 lat do 47,4% ogółu. Było to rezultatem przejścia do tej grupy bardzo licznych roczników urodzonych tuż przed wybuchem wojny, które nie zdołały osiągnąć w jej trakcie wieku poborowego. W latach 30. proces ten nie był zbyt korzystny, gdyż oznaczał wejście na rynek pracy relatywnie licznej grupy młodych ludzi. Trwający w tym czasie wielki kryzys zmniejszał szanse na znalezienie pracy i rozpoczęcie życia na „własny rachunek”. Ludzie ci pozostawali najczęściej w gospodarstwach rodziców, powiększając kategorię „zbędnych” w rolnictwie.

Wykres 2. Struktura wiekowa ludności powiatu bialskiego w 1932 r. z uwzględnieniem podziału według płci

Chart 2. Age distribution of the population of the Bialski powiat in 1932, including the division by sex

Źródło: opracowane na podstawie: *Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 44–45.

Charakterystyczną cechą tych dziesięciu lat było wyrównywanie różnic w liczebności obu płci zamieszkujących powiat bialski. Ogólny wskaźnik spadł do poziomu 104,8 kobiet przypadających na 100 mężczyzn. Główną zasługą leżała w większej liczbie urodzeń chłopców niż dziewczynek, zgodnej z ogólną prawidłowością demograficzną (Holzer 2003: 193). I tak w kategorii wiekowej od 0 do 5 lat liczba dziewczynek przypadających na 100 chłopców wynosiła tylko 94,1. Natomiast w kategorii wiekowej 20–24 lata na 100 mężczyzn przypadało aż 120,4 kobiet i był to najwyższy odnotowany w 1931 r. współczynnik. Interesująco wyglądała sytuacja w grupie wiekowej 30–39 lat, która dziesięć lat wcześniej cechowała się współczynnikiem na poziomie 139,9 kobiet na 100 mężczyzn (wówczas była to grupa wiekowa 20–29 lat). Otóż w 1931 r. było to już tylko 108,2 kobiet na 100 mężczyzn. Przyczynę należy widzieć w powrocie zdemobilizowanych żołnierzy do domów.

W powiecie bialskim odnotowano także wyższy współczynnik kobiet w miastach niż na terenach wiejskich. W 1931 r. różnica kształtowała się w stosunku 110,6 kobiet przypadających na 100 mężczyzn w miastach do 103,3 kobiet na 100 mężczyzn na wsi (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 2).

Poziom urbanizacji

Powiat bialski w latach 1918–1939 był zurbanizowany w niewielkim stopniu. To proste stwierdzenie jest tutaj niewystarczające. W okresie międzywojennym całe ówczesne województwo lubelskie było w przeważającej mierze zamieszkałe przez ludność wiejską. W 1921 r. mieszkańcy wsi stanowili aż 83,3% ogółu ludności województwa (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 4). Wobec takiego stanu rzeczy powiat bialski, według danych z pierwszego spisu powszechnego, okazał się powiatem o najwyższym udziale ludności miejskiej, wyjąwszy oczywiście powiat grodzki miasto Lublin. Sięgał on poziomu 25,1%. Można tutaj zaryzykować stwierdzenie, iż był to kolejny efekt ruchów ludności z okresu wojny. Porównując bowiem liczbę mieszkańców największego miasta w powiecie – Białej Podlaskiej w 1921 r. ze stanem z 1907 r. (tabela 1), nie zauważa się właściwie różnicy. Wynika z tego, że straty wojenne (ewakuacja przymusowa, zwiększona śmiertelność) zdecydowanie bardziej dotknęły ludność wiejską. Stąd też przy niewielkiej ogólnej liczbie mieszkańców powiatu około 15 000¹⁷ mieszczan stanowiło względnie duży odsetek populacji, porównywalny do przeciętnej w całej II Rzeczypospolitej wynoszącej 25,9% (Gawryszewski 2003: 112).

Tabela 1. Liczba ludności miast powiatu bialskiego w latach 1907–1938

Table 1. Population of towns in the Bialski poviat in 1907–1938

Nazwa miasta	1907 r.		1921 r.		1931 r.		1938 r.	
		%		%		%		%
Biała Podlaska	13191	58,9	13088	71,2	17549	73,9	20743	75,8
Terespol	3285	14,7	1919	10,5	2308	9,7	2612	9,5
Janów Podlaski	5906	26,4	3360	18,3	3900	16,4	4010	14,7
ogółem	22382	100,0	18367	100,0	23757	100,0	27365	100,0

Źródło: opracowano na podstawie: *Statystyka Polski...* 1933: 28; Górny 1939: 120.

¹⁷ Trzeba zauważyć, że w 1921 r. Janów Podlaski należał do powiatu konstantynowskiego.

Dziesięć lat później poziom zurbanizowania powiatu zmniejszył się do 20,3%. Przyczyna leżała w powrocie w rodzinne strony dużej liczebnej grupy nieobecnych w 1921 r. (patrz wyżej) oraz przyłączeniu znacznej części słabo zurbanizowanego powiatu konstantynowskiego (*Statystyka Polski...* 1933: 28)¹⁸. Warto podkreślić, że w tym czasie liczba mieszkańców Białej Podlaskiej wzrosła o 34%. W ciągu kolejnych siedmiu lat zanotowano przyrost 18-procentowy, dzięki czemu populacja stolicy powiatu przekroczyła w 1938 r. poziom 20 000 mieszkańców (Górny 1939: 120). Pozostałe miasta również powiększały liczbę swoich mieszkańców, ale nie odbywało się to w tak szybkim tempie. Co więcej, ani w przypadku Janowa Podlaskiego, ani Terespoła nie udało się osiągnąć stanu sprzed I wojny światowej (tabela 1). W efekcie udział mieszkańców Białej Podlaskiej w populacji miejskiej całego powiatu wzrósł do 75,8%. Przed wybuchem następnej wojny poziom urbanizacji powiatu wyniósł 21,5% i kształtował się poniżej wskaźnika dla całej II Rzeczypospolitej, szacowanego na 28,4% (Gawryszewski 2005: 121).

Struktura zatrudnienia

Elementem ukazującym powiat bialski od strony stosunków społeczno-gospodarczych jest struktura zawodowa. W dwudziestoleciu międzywojennym danych na ten temat dostarczyły obydwie spisy ludności, dzięki którym można zilustrować przemiany w stosunkach zawodowych powiatu na przestrzeni dziesięciu lat. Należy jednak pamiętać o różnicy w sytuacji gospodarczej kraju w 1921 r. i 1931 r. O ile pierwsza data wyznacza czas, kiedy dźwigano gospodarkę ze zniszczeń wojennych i przedstawiano na tory produkcji pokojowej, o tyle po upływie dekady warunki były zupełnie inne, po okresie dobrej koniunktury wkraczano w długotrwały kryzys gospodarczy. Miało to swoje odzwierciedlenie także w sytuacji ekonomicznej powiatu.

Najważniejszym zajęciem, które stanowiło główne źródło utrzymania dla większości mieszkańców powiatu bialskiego w latach 1918–1939, była praca na roli. Ogółem w rolnictwie łącznie z ogrodnictwem, rybołówstwem i leśnictwem zatrudnionych było od 67,7% – 40 300 osób (1921 r.) do ponad 71% – 83 519 (1931 r.) ludności powiatu (tabela 2). Odsetek ten był wyższy niż w całym kraju, gdzie w 1921 r. wynosił według różnych obliczeń od 63,9% do 65,9%, a następnie w 1931 r. spadł

¹⁸ Powiat konstantynowski w 1921 r. zaliczany był do najsłabiej zurbanizowanych miast (ze wskaźnikiem 11,1% mieszkańców) w stosunku do ogółu ludności (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 3).

do 60,8% (Landau, Tomaszewski 1982: 20). Charakterystyczne jest tutaj, że w powiecie bialskim udział ludności rolniczej w strukturze zawodowej w ciągu tych dziesięciu lat wzrósł, podczas gdy ogólna tendencja wskazywała raczej na proces odwrotny. Wydaje się, że za główną przyczynę takiego stanu rzeczy należy uznać przyłączenie części powiatu konstantynowskiego, którego ludność w 1921 r. aż w 81,4% utrzymywała się z rolnictwa (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 180). Prawdopodobne jest również, iż do końca okresu międzywojennego udział mieszkańców utrzymujących się z rolnictwa nie spadł poniżej 70%.

Tabela 2. Struktura zatrudnienia w powiecie bialskim w 1921 i 1931 r.

Table 2. Employment structure in the Bialski powiat in 1921 and 1931

Kategoria	1921 r.		Kategoria	1931 r.	
	liczba	%		liczba	%
rolnictwo i leśnictwo wraz z hodowlą, ogrodnictwem i rybactwem	40300	67,7	rolnictwo, ogrodnictwo, rybactwo i leśnictwo	83519	71,8
górnictwo i przemysł	7014	11,8	górnictwo i przemysł	16371	14,1
handel i ubezpieczenia	4451	7,5	handel i ubezpieczenia	5336	4,6
komunikacja i transport	1721	2,9	komunikacja i transport	2417	2,1
służba publiczna, wolne zawody i prace pomocnicze przy wolnych zawodach	1676	2,8	służba publiczna, kościoł, organizacje i instytucje społeczne	2229	1,9
służba domowa	515	0,8	szkolnictwo, oświata i kultura	1032	0,9
armia, marynarka i lotnictwo wojskowe	523	0,9	lecznictwo i higiena	567	0,5
bezrobotni i osoby niewykonujące pracy zawodowej	1290	2,2	służba domowa	855	0,7
bez bliższego określenia i bez podania zawodu	2030	3,4	pozostałe działy	3940	3,4
Razem	59520	100,0	Razem	116266	100,0

Źródło: opracowano na podstawie: *Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 162; *Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 69.

Drugą pod względem liczebności grupę zawodową stanowili pracownicy „górnictwa i przemysłu”. Do tej kategorii spisowej zaliczano wszystkich utrzymujących się z pracy wytwórczej, bez względu na rozmiar zakładu. Będziemy więc mieli tutaj i górników, i robotników wielkoprzemysłowych (np. Podlaskiej Wytwórni Samolotów), i robotników

zatrudnionych w przedsiębiorstwach średniej i mniejszej wielkości, a także rzemieślników i chałupników – o ile tylko praca wytwórcza stanowiła ich główne źródło zarobkowania. I jeżeli „górników” na terenie powiatu bialskiego nie było (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 162, 180), to rzemieślnicy stanowili większość spośród wymienionych w tej kategorii. Świadczą o tym dane z 1931 r., kiedy to 54,9% osób traktujących przemysł jako główne źródło pozyskiwania środków do życia było pracownikami samodzielnymi, to jest takimi, którzy pracowali w zakładach będących ich własnością (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 262). W ten sposób na każdego z nich przypadało 0,85 pracownika najemnego. Nawet podług kryterium, według którego zakładem przemysłowym jest taki, w którym zatrudniano minimum 5 pracowników (Landau, Tomaszewski 1971: 82–83; 1982: 48–49), jest to o wiele za mało. Dlatego też można przyjąć, iż spośród osób zaliczanych do kategorii robotników przemysłowych zdecydowaną większość stanowili rzemieślnicy. Ich odsetek wśród przedstawicieli tej grupy zawodowej wynosił co najmniej 60–65% (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 262; Zawadzki 2014: 545)¹⁹. Nie było to zjawiskiem korzystnym, albowiem świadczyło o względnie niewielkim znaczeniu przemysłu w gospodarce powiatu. Niewielkim pocieszeniem może być wzrost liczby osób zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle, jaki dokonał się w dziesięciolecie 1921–1931. Ogółem ich odsetek w strukturze zawodowej powiatu bialskiego zwiększył się z 11,8% do 14,1%. Zważywszy jednak, że w 1921 r. wiele fabryk i warsztatów nie zostało jeszcze uruchomionych albo też wykorzystywało tylko część swojej mocy produkcyjnych, dojdziemy do wniosku, że zwiększanie liczby robotników przemysłowych i rzemieślników odbyło się głównie poprzez uruchamianie istniejących wcześniej zakładów (np. zakłady H. B. Raabe S-ka Akc.), a znacznie rzadziej poprzez budowę nowych, chociaż akurat w Białej Podlaskiej pod koniec 1923 r. powstała największa inwestycja dwudziestolecia międzywojennego w powiecie – Podlaska Wytwórnia Samolotów (Demidowicz 1999: 69).

¹⁹ Są to obliczenia szacunkowe. Spośród 16 371 osób utrzymujących się w 1931 r. z pracy w „górnictwie i przemyśle” 8091 było pracownikami samodzielnymi niezatrudniającymi siły najemnej, a więc pracującymi w rodzinnych warsztatach. Dodatkowo spośród osób zaliczanych do pracowników najemnych (7107 osób) część pracowała w zakładach rzemieślniczych. Problemem jest określenie, jaka to była część. Gdyby przyjąć wielkość około 1/3, to uzyska się łącznie około 10 400 mieszkańców regionu utrzymujących się z rzemiosła (63,5%). Jeśli będzie to około połowy, to liczba ta wzrośnie do 11 500 osób (70%). Z uwagi na istnienie w powiecie bialskim Podlaskiej Wytwórni Samolotów oraz Zakładów Przemysłowych H. B. Raabe S-ka Akc., które w okresie kryzysu gospodarczego zatrudniały 520–740 pracowników, bezpieczniejsze jest przyjąć niższą wartość.

Jednym z ważniejszych na południowym Podlasiu zawodów było kupiectwo. W 1931 r. handel stanowił główne źródło utrzymania tylko 4,6% (2074 osób czynnych) mieszkańców regionu, ale trudno jest przecenić jego rolę w pośredniczeniu w wymianie towarów wytwarzanych przez różne działy gospodarki. Co ciekawe, odsetek osób trudniących się handlem w 1931 r. był niższy niż w 1921 r. – 7,5%, chociaż w liczbach bezwzględnych kupców było jedynie 1221. Na taką sytuację złożyło się kilka czynników. Po pierwsze w 1921 r. w Polsce istniały jeszcze ograniczenia wynikające z reglamentacji wielu towarów, w tym także artykułów pierwszej potrzeby. Perspektywa wysokich zysków spowodowanych rozkwitem czarnego rynku sprawiła, iż zatrudnienie w handlu kształtowało się na stosunkowo wysokim poziomie, być może przekraczającym potrzeby powiatu. W 1921 r. znacznie mniejsza była też całkowita liczba mieszkańców powiatu, przez co odsetek kupców w jego strukturze zawodowej osiągnął poziom 7,5%. W późniejszym okresie, w miarę normalizacji stosunków gospodarczych, uległ on redukcji. Dodatkowo na początku lat 30. XX w. w wyniku załamania gospodarczego pewna liczba kupców zbankrutowała, a jeszcze inni zaczęli traktować handel jako zajęcie uboczne, a nie główne źródło utrzymania. Także rzemieślnicy i rolnicy w większym stopniu starali się sprzedawać swoje produkty bezpośrednio konsumentom. W efekcie zapotrzebowanie na ludzi trudniących się zawodowo handlem stało się mniejsze, a efekty uwidocznił w 1931 r. spis powszechny.

Cechą szczególną tej grupy zawodowej było to, iż w przeważającej mierze – aż w 89% – stanowili ją pracujący na własny rachunek (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 262), nienajmujący żadnych pomocników, co najwyżej wykorzystujący do pracy członków rodziny. Pozostali to głównie osoby zatrudnione w spółdzielniach handlowych, kredytowych, bankach, w hotelach i jadłodajniach oraz nielicznych większych sklepach. Według B. Górskiego w 1938 r. 80% świadectw przemysłowych dla przedsiębiorstw handlowych wykupiły osoby narodowości żydowskiej (Górny 1939: 147).

Kolejna grupa zawodowa – pracownicy „komunikacji i transportu” – w większości (61,8% w 1931 r.) reprezentowała kategorię pracowników najemnych. Przyczyną takiego stanu rzeczy były koleje państwowe, których personel w całości wliczany był do tej kategorii, a stanowił on około 40% wszystkich transportowców. Podobnie rzecz się miała z pracownikami Poczty Polskiej. Ogółem odsetek osób utrzymujących się z pracy w zawodach zaliczanych do działu „komunikacja i transport” w ciągu dziesięciolecia 1921–1931 zmalał o 0,8 pkt proc. Ponownie trzeba to uznać za efekt przyłączenia części powiatu konstantynowskiego, który

pozbawiony był normalnotorowych linii kolejowych, a personel kolei wąskotorowej nie był już tak liczny. Około 25% pracowników tego działu gospodarki trudno było komunikacją i transportem konnym (*Statystyka Polski...* 1938, z. 85: 263).

Kategoria przedstawiona w spisie powszechnym z 1921 r. pod nazwą „służba publiczna, wolne zawody i prace pomocnicze przy wolnych zawodach” wymaga uściślenia. Otóż zaliczono do niej wówczas także służbę zdrowia, szkolnictwo, oświatę i kulturę. Dziesięć lat później profesje te zostały określone jako odrębne rodzaje zawodów (tabela 2). Chcąc zatem dokonać porównania zmian, jakie zaszły między 1921 a 1931 r., do działu widniejącego w drugim spisie powszechnym pod nazwą „służba publiczna, kościoły, organizacje i instytucje społeczne” należy dodać działy „szkolnictwo, oświata i kultura” oraz „lecznictwo i higiena”. Z tak przeprowadzonego porównania wynika, iż udział osób utrzymujących się z pracy w powyższych zawodach w strukturze zawodowej powiatu bialskiego wzrósł o mniej więcej 0,5 pkt proc. Nie jest to wartość duża, zwłaszcza że startowano z dosyć niskiego poziomu. Skala wzrostu chyba nie mogła być większa, gdyż wykształcenie tak wysoko wykwalifikowanych specjalistów, jakimi byli bądź co bądź prawnicy, lekarze, nauczyciele, wymagało czasu.

Osoby utrzymujące się z pracy w charakterze służby domowej oraz świadczące inne usługi osobiste stanowiły w powiecie około 0,7–0,8%, z nieznaczną tendencją spadkową. Być może była ona jedynie skutkiem kryzysu gospodarczego, ale powiat bialski, który był raczej ubogi, nie przedstawiał atrakcyjnego rynku pracy dla tego rodzaju zawodów. Wyszczególnieni w 1921 r. żołnierze i pracownicy cywilni armii stanowili 0,9% ogółu ludności, ale dziesięć lat później ta kategoria w części spisu poświęconej stosunkom zawodowym nie została uwzględniona, tak że w sumie niewiele można o niej powiedzieć (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: 162).

Strukturę zawodową powiatu bialskiego uzupełniają mieszkańcy pozostający bez pracy lub osoby niebędące w stanie określić, jaki zawód wykonują lub z czego się utrzymują. W spisach powszechnych poszczególne podkategorie były umieszczane w różnych działach, a niektórych wręcz brakowało, wobec czego jedynym racjonalnym wyjściem jest ujęcie ich wszystkich w zbiorczej kategorii „pozostałe” (*Statystyka Polski...* 1927, t. 18: VI–VII; *Statystyka Polski...* 1938, z. 85: XVI–XVII). Nie stanowiły one znaczącego udziału w strukturze zawodowej. W 1921 r. było to 5,6%, a w 1931 r. 3,4%. Zmniejszenie się tegoż odsetka można wiązać z normowaniem się sytuacji w całym państwie po kilku pierwszych chaotycznych latach tworzenia nowej administracji, walki o granice, przemieszczeń ludności i szeregu innych procesów wpływających destabilizująco na normalny tok życia społecznego.

Generalnie powiat bialski pod względem struktury zawodowej tylko nieznacznie odbiegał od przeciętnego poziomu województwa lubelskiego (*Historia Polski...* 1994: 170–171; Landau, Tomaszewski 1982: 19). Dominująca przewaga liczebna rolników przesądzała o agrarnym charakterze gospodarki powiatu. Niewielkie zakłady przemysłowe pełniły zwykle funkcję usługową wobec rolnictwa, a dwie największe bialskie fabryki nie mogły zmienić obrazu sytuacji (Zawadzki 2014: 542)²⁰. Skromny udział pośredników handlowych świadczył z kolei o względnie słabo rozwiniętych stosunkach towarowo-pieniężnych. Podobnie wyglądała sytuacja z pracownikami z działu „komunikacja i transport”, których niska liczebność ilustrowała zastój w tej gałęzi gospodarki. Negatywnie należy również ocenić niewielkie zmiany, jakie zaszły w strukturze zawodowej powiatu bialskiego w ciągu dziesięciu lat, chociaż w tym akurat przypadku trzeba zachować pewną ostrożność z powodu zmian administracyjnych. Trudno sobie wyobrazić, aby w kolejnych latach nastąpił jakiś przełom, jeżeli chodzi o rozwój pozarolniczych działów gospodarki, co miałyby zasadniczy wpływ na zmianę sytuacji.

Zakończenie

Przemiany demograficzne, które nastąpiły w latach 1918–1939 w powiecie bialskim, czyniły go jednym z najmniej w tym względzie stabilnych spośród wszystkich powiatów województwa lubelskiego. Przyczyn takiego stanu rzeczy należałoby się doszukiwać w szeregu procesów wywołanych I wojną światową. Bezpośrednie straty spowodowane działaniami wojennymi miały przy tym relatywnie niewielkie znaczenie. O wiele bardziej doniosłą rolę odegrały przemieszczenia ludności, której ruch trwał co najmniej do połowy lat 20. W samym tylko okresie między dwoma spisami powszechnymi na obszar powiatu bialskiego oraz dołączonej do niego części powiatu konstantynowskiego przybyło około 16 000 osób, w większości zapewne dawnych mieszkańców tych terenów. Trudna do uchwycenia natomiast jest skala ruchu migracyjnego w latach 1918–1921.

Istotnym problemem dla sytuacji społeczno-gospodarczej powiatu mogłoby się wydawać zachwianie struktury wiekowej. Miejscowy rynek

²⁰ W 1935 r. w powiecie bialskim było łącznie 245 zakładów przemysłowych (co najmniej 140 reprezentowało przemysł spożywczy), z których jedynie 12 można uznać za średnie lub większe zaliczane do IV–V kategorii przemysłowej (Zawadzki 2014: 542). Do największych fabryk należały Podlaska Wytwórnia Samolotów oraz Zakłady Przemysłowe H. B. Raabe S-ka Akc.

pracy na ogół nie cierpiał jednak na niedostatek siły roboczej (poza okresem 1918–1920²¹). Bardziej kłopotliwe było znalezienie zatrudnienia dla licznych roczników urodzonych przed I wojną światową, a wchodzący w okres dorosłości akurat w czasie trwania wielkiego kryzysu gospodarczego. Prowadziło to do przyspieszenia wzrostu przeludnienia wsi (Landau, Tomaszewski 1982: 23). Zaburzenie w proporcjach między mężczyznami a kobietami uwidocznione w spisie powszechnym z 1921 r. zostało szybko w dużym stopniu wyrównane, głównie za sprawą większej liczby mężczyzn niż kobiet wśród powracających z wojennej tułaczki.

Część wskaźników charakteryzujących populację mieszkańców powiatu bialskiego miała zdecydowanie pozytywny wydźwięk. Przede wszystkim była to społeczność młoda, i taka pozostała do końca okresu międzywojennego. Nie można niestety tego powiedzieć o wskaźniku urbanizacji. Cały czas utrzymywał się on na poziomie niższym od przeciętnej krajowej. Pośrednio świadczył o przeludnieniu na wsi, które jedynie z powodu względnie niewielkiej gęstości zaludnienia w powiecie nie stało się palącym problemem socjalnym.

Obrazu sytuacji demograficznej powiatu dopełnia struktura zawodowa. Analiza przeprowadzona na podstawie spisów powszechnych wykazała utrwalanie się przestarzałego systemu gospodarczego z dominacją rolnictwa przy niedorozwoju przemysłu, handlu, transportu i łączności. Odbijało się to na położeniu ekonomicznym ludności, a tym samym w dalszej perspektywie rzutowało na kierunek procesów demograficznych. Śledzenie ich przebiegu uniemożliwił jednak wybuch II wojny światowej.

Literatura

Źródła

Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Starostwo Powiatowe Bialskie (SPB), sygn. 199, 200, 473, 474, 478.

APL Starostwo Powiatowe Konstantynowskie (SPK), sygn. 152, 154, 155.

APL Urząd Wojewódzki Lubelski (UWL) Wydział Społeczno-Polityczny (WSP), sygn. 1295, 1321, 1322.

Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim (APL ORP), Akta gminy Pawłów, sygn. 6, 7.

APL ORP, Akta gminy Piszczac, sygn. 204.

APL ORP, Akta gminy Sidorki, sygn. 71, 73, 362–394.

²¹ W latach 1918–1920 na skutek ewakuacji części mieszkańców powiatu w głąb Rosji zwiększyła się powierzchnia odłogów, na których nie miał kto pracować. Na przykład w roku 1919/1920 27% powierzchni folwarków w powiecie leżało odłogiem (Zawadzki 2014: 81).

Źródła drukowane i opracowania urzędowe

- Mały Rocznik Statystyczny 1938*, 1938, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego. Rok 1914, 1915*, oprac. pod kierunkiem W. Grabskiego, Warszawa.
- Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1920/21, 1921*, cz. I, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 stycznia 1932 r. w sprawie zniesienia powiatu konstantynowskiego w województwie lubelskim, DzU 1932, nr 6, poz. 33.
- Statystyka Polski Seria B, z. 8a, Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki oraz powierzchnia ogólna i użytki rolne*, cz. I: *Województwa centralne i wschodnie*, 1933, Warszawa.
- Statystyka Polski Seria C, z. 85, Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lubelskie*, 1938, Warszawa.
- Statystyka Polski, t. 18, Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej polskiej z dnia 30 IX 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lubelskie*, 1927, Warszawa.

Opracowania

- Cabaj J., 2001, *Podlasie i Chełmszczyzna w pierwszym roku wojny (1914–1915)*, „Szkice Podlaskie”, nr 9.
- Demidowicz T., 1999, *Biała Podlaska jako krajowy ośrodek przemysłu i sportów lotniczych w okresie międzywojennym* [w:] *Biała Podlaska. Szkice z dziejów miasta i okolic*, Biała Podlaska.
- Gawryszewski A., 2005, *Ludność Polski w XX wieku*, Warszawa.
- Górny B., 1939, *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska (reprint).
- Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, 1994, Warszawa.
- Holzer J.Z., 2003, *Demografia*, Warszawa, wyd. VI zmienione.
- Korzeniewski B., 2012, *Powiat bialski i radzyński u progu niepodległości (listopad 1918 – luty 1919)*, „Rocznik Lubelski”, R. XXXVIII.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1971, *Gospodarka Polski międzywojennej*, t. 2: *Od Grabskiego do Pilsudskiego. Okres kryzysu poinflacyjnego i ożywienia koniunktury 1924–1929*, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J., 1982, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, t. 3: *Wielki Kryzys 1930–1935*, Warszawa.
- Mierzwiński H., 2010, *Biała Podlaska w latach 1918–1939*, Biała Podlaska.
- Rosset E., 1933, *Prawa demograficzne wojny*, Łódź.
- Rzeczpospolita Polska. Podział administracyjny w dniu 1 kwietnia 1938 r.*, 1938, Warszawa.
- Sroka J., 1990, *Sierpniowe dni 1920 roku na Podlasiu* [w:] *Rok 1920 na Podlasiu. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej 10 XI 1990 r. w Białej Podlaskiej*, red. H. Mierzwiński, Biała Podlaska.
- Szczepański J., 2001, *Podlasie podczas wojny polsko-sowieckiej 1920 roku* [w:] *Rok 1918 na Podlasiu*, red. A. Kołodziejczyk, K. Pindel, Siedlce.
- Szturm de Szterm E., 1973, *Prawdziwa statystyka*, „Kwartalnik Historyczny”, nr 3.
- Szwarc W., 1976, *Okupacja niemiecka w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915–1918) – zagadnienia ustrojowe*, „Rocznik Lubelski”, R. XIX.
- Zawadzki A., 2014, *Gospodarka Południowego Podlasia w latach 1918–1939*, Siedlce.

Success of the Biała Podlaska poviat in the interwar years – selected aspects of the demographic analysis

Abstract

The Biała Podlaska poviat was almost at the geographical centre of the interwar-period Second Polish Republic (1918–1939). However, its peripheral position in relation to other Districts of central voivodships resulted in a number of events and processes that were taking place at that time having a slightly different outcome in its territory. The article attempts to present selected aspects of the demographic structure to confront the extent to which the field of interest diverges from the neighbouring areas. Besides a determination of the population of the district, its structure was analysed in terms of age, gender, level of urbanization and structure of employment. Particularly valuable information was obtained through confrontation of data from the 1921 and 1931 censuses in terms of changes taking place among employment in fundamental branches of the economy. The period was also important for the urban population, which is one of the determinants of the level of modernity of society. Presentation of population growth the county and its characteristics in terms of age and gender provided information on the demographic potential of the analysed area. The analysis provided a number of interesting data sets, somewhat corroborating the varied character of the Biała Podlaska district. The information can be used for further research on the history of the district.

Key words: demography, employment structure, age structure, Biała Podlaska poviat, level of urbanization